

DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Ozoda Ravxshan qizi Mehmonova

Farg'ona davlat universiteti, ingliz tili va adabiyoti fakulteti, ingliz tili o'qitish
metodikasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada hozirgi zamonaviy tilshunoslikda dolzarb hisoblangan diskurs tushunchasi va uning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shunigdek ushbu maqolada lingvopragmatikaning tadqiq obyekti, fan sifatida rivojlanish tarixi va zamonaviy tilshunoslikda tutgan o'rnini haqida so'z yuritilgan. Lingvopragmatikaning nutq jarayonidagi vazifalari ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, lingvopragmatika, matn, nutq, dialog, kommunikatsiya, badiiy nutq.

ABSTRACT

The article discusses the concept of discourse and its lingua-pragmatic features, which is prominent in modern linguistics. Also, this article provides information about the research object of linguopragmatics, the history of its development as a science, and its place in modern linguistics. Furthermore, the role and tasks of linguopragmatics in the speech process was discussed in the article.

Keywords: discourse, lingua-pragmatic, text, speech, dialogue, communication, artistic speech.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается понятие дискурса и его лингвопрагматический особенности, имеющие важное значение в современной лингвистике. Также в данной статье говорится об объекте исследования лингвопрагматики, истории ее развития как науки и ее месте в современном языкознании. Обсуждаются роль и задачи лингвопрагматики в речевом процессе.

Ключевые слова: дискурс, лингвопрагматика, текст, речь, диалог, общение, художественная речь.

Kirish

Muloqot bu inson hayotining eng muhim jabhalaridan biri hisoblanib, kommunikatsiyaning asosiy bo'g'ini deb e'tirof etiladi. Muloqot tushunchasi lisoniy va nolisoniy

omillar bilan bir butunlik hosil qiladi. Bu jarayonda soʻzlovchi va tinglovchi bir vaqtning oʻzida fikrlar, axborotlar va albatta his tuygʻularini almashish imkoniyatiga ega boʻladi. Asrlar davomida til millatlar, xalqlar va davlatlar oʻrtasida vosita vazifasini bajarib, turli madaniyat aʼzolarining oʻzaro bilim va yangiliklar almashishiga xizmat qilgan. Tilshunoslikda olib borilgan qator izlanishlar yuqoridagi fikrlarni tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili

Diskurs tushunchasi bugungi kunda tilshunoslikda keng qoʻllanilayotgan terminlardan biri hisoblanadi. “Diskurs – lingvistik, pragmatik, madaniy, jarayonlarni oʻzida ifoda etgan izchil matn hisoblanib, u maqsadli ijtimoiy tarzda shakllangan nutq demakdir. Insonlarning oʻzaro taʼsiri va kognitiv jarayonlarda asosiy oʻringa ega komponent sifatida qaraladi. Shuni aytib oʻtish lozimki, diskurs va matn oʻrtasida bir qancha farqlar boʻlib, diskurs haqiqiy ogʻzaki va “matn” esa ogʻzaki nutqning mavhum grammatik tuzilishidir. Ushbu atamaning kelib chiqish tarixiga nazar soladigan boʻlsak, “diskurs” dastlab fransuz tilshunosligida paydo boʻlgan boʻlib, “umumiy nutq” yoki “matn” kabi maʼnolarni anglatadi.

Y.S. Stefanovning fikriga koʻra “diskurs” tushunchasi “matn”ga nisbatan chuqurroq tushuncha boʻlib, uning qamroviga koʻplab tizimlar kiradi.[4,6]

M.Fukoning maʼlumot berishicha, “diskurs” bu maʼlum bir vaqt yoki makonda sodir boʻladigan kommunikativ hodisa hisoblanadi. Shuningdek u “diskurs” tushunchasini ogʻzaki, yozma va noverbal qismlarga ajratadi. Bundan tashqari M.Fukoning soʻzlariga koʻra “diskurs” lar ilmiy, kasbiy va ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlishi mumkin.[1,4]

Tahlillar va natijalar

“Diskurs” tushunchasi haqida J. Braun, V. G. Borbotko, D. Shiffrin, V. Chafe, B. M. Gasparov, E.N.Shiryayev, S. Tompson, J. Grimes, B. Meyer, V. Dressler, E.A. Zemskaya, R. Rikman, E. Shegloff oʻz asarlarida koʻplab maʼlumotlarni keltirib oʻtgan. Tilshunos olimlarning fikriga koʻra “diskurs” tushunchasini hayotimizdagi oddiy voqea hodisalarda ham kuzatishimiz mumkin. Masalan, oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi savol-javob yoki bemor va shifokor oʻrtasidagi suhbatni bunga misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Tilshunos olimlardan biri Zvegintsev (1976) diskurs tushunchasiga bir-biri bilan maʼno jihatdan oʻzaro aloqada boʻlgan ikki yoki undan ortiq jumlar deya taʼrif beradi. Gobbs (XVII-XVIII) esa diskurs tushunchasini fikrlash qobiliyati bilan oʻzaro bogʻliq deb takidlagan. U bergan maʼlumotlarga koʻra, soʻzlar inson tushunchalarining, fikrlarining bayon etish vositasidir. “Diskurs”ni bir necha koʻrinishlarga ega boʻlib, har biri qoʻllanilishi va shakli jihatdan oʻzaro farqlanadi. Bular dialog, matnning ogʻzaki suhbat shakli, mano jihatdan bir-biriga bogʻlangan gaplar guruhi va izchil matn. Ushbu fenomena ustida koʻplab izlanishlar olib brogan tilshunos olim Van Deykning fikriga koʻra, til bir

daryo oqimi kabi barcha davrlardagi madaniyatni, tarixni va har bir millatning o'ziga xosligini tashib yurish hususiyatiga ega. Diskurs-murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, o'z ichiga bir qancha lingvistik omillardan tashqari dunyo haqidagi bilimlar, fikr mulohazalar va so'zlovchining maqsadlarini oladi. Shakliga ko'ra esa, bir necha jumladan yoki gapning mustaqil qismidan iborat bo'lgan, ixtiyoriy matn parchasidir.

Zamonaviy tilshunoslikda keng qo'llanilayotgan pragmatika tushunchasining tarixi Suqrot davridan ham oldinga borib taqaladi. “Pragmatika” so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, “harakat”, “ish” kabi ma'nolarni anglatadi. Ushbu termin dastlab yunonlar tomonidan qo'llanilgan bo'lib, keyinchalik E.Kant va J.Lokk asarlarida ushbu tushuncha tahlilini ko'rishimiz mumkin. Lingvopragmatika XIX-XX asrlarda asosan Yevropa va Amerikada keng rivojlana boshladi. Tilshunoslikda yangi tadqiqot obyekti sifatida esa XX-asrning 30-yillardida Ch.Moris tomonidan kiritilgan. Lingvopragmatika aslida so'zlovchilarning kognitiv muhiti va kommunikatsiya vositasi bo'lmish til o'rtasidagi o'zaro moslashuvni belgilab ko'rsatadi. J.N.Lichning fikriga ko'ra, lingvopragmatika tilning konteksga va vaziyatlarga qarab moslashishi demakdir. [3,3] Til va pragmatika tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lib, ularni bir biridan ayri holda o'rganib bo'lmaydi. Tilshunos olim Normanning fikriga ko'ra lingvopragmatika yo'nalishi tilshunoslikdagi muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, u o'zida ritorika, stilistika, ijtimoiy va psixolingvistika yo'nalishlarini mujassamladi. Lingvopragmatika nutq aktlari va rivojlanish nazariyasi bilan chambarchas bog'liqdir. [5,5]

Tilshunoslikdagi lingvopragmatika yo'nalishi amalda qanday funksiyalarni bajaradi? “Lingvistik entsiklopedik lug'at” (1990) da nutq birliklarining ishlashini o'rganuvchi semiotik va lingvistika sohalarining uzviyligi sifatida tariflanadi. Shuningdek, lingvopragmatika lisoniy til birliklarining real jarayonda, kommunikatsiyadagi hatti-harakatlarini o'rganadi. Ushbu tushunchaga chuqurroq yondoshadigan bo'lsak, so'zning aniq va nutq jarayonida ifodalangan yashirin maqsadlari, so'zlovchining aynan bir jumlaning so'zlashuv jarayonida qo'llashdagi ichki munosabati ham lingvopragmatikada o'rganiladi. Bunga qo'shimcha ravishda tilshunoslikning ushbu yo'nalishi kommunikativ xulq-atvor turlarini o'rganish, samarali muloqotga erishish yo'riqlari va qoidalarini tahlil qiladi. Tilshunos olim M.Y. Alyoshkin lingvopragmatika sohasini ikki qismga ajratadi. Ulardan birinchisi til birliklarining ya'ni matnlar, jumalalar, so'zlar va fonetik-fonologik jarayonlarni pragmatik imkoniyatlarini tizimli o'rganish bo'lsa, ikkinchisi muloqot qatnashchilari bo'lgan so'zlovchi va tinglovchining kommunikatsiya jarayonidagi o'zaro ta'siridir.

Xulosa

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, diskurs va uning lingvopragmatik xususiyatlari nutq birliklarining turli xil jarayonlarda fikr ifodalash va ma'no va mazmunini anglash mezonlariga asoslangan. Hayotimizda uchraydigan har qanday gialogik nutq diskurs namunasi sifatida qaralishi mumkin. Lingvopragmatika sohasi esa psixolingvistika, sotsiolingvistika, tabiiy til falsafasi, funksional sintaksis, nutq aktlari nazariyasi, tabiiy til falsafasi, diskurs tahlili, matn nazariyasi va nutq etnografiyasi kabi sohalar bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Н.А. Боженкова, Д.В. Атанова.(2016). Общая теория дискурса. Юго-Западный государственный университет. 106 с.
2. Олешков М.Ю.(2006). Основы функциональной лингвистики.
3. S. K. Levinson.(2004). Pragmatika predmeti.
4. Y.S.Stefanov.(2003). Diskurs va uning pragmatikasi.
5. Норман Б. Ю. (2009). Лингвистическая прагматика.
6. Сафаров Ш. (2008).Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент 318 б.
7. Хакимов Муҳаммад (2013). Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 176 б.